

Spremembe pomena

1. Uvod

Orešnikov prevod, Hock (12. poglavje)
Trask, 2. poglavje

Primer: angl. *disinterested – uninterested*

uninterested – 'apathetic'

disinterested – 'having nothing to gain or lose from any outcome'

disinterested = uninterested: 'I'm disinterested in opera'

OE *hlāf* 'kruh' > ModE *loaf* 'štruca' (glasovna in pomenska sprememba)

tennis (igra z loparjem in raznimi ovirami, skozi katere igralci poskušajo spraviti žogo)

lawn tennis

real tennis

hockey

ice hockey

field hockey

2. Ozadje o pomenu

Neskončno mnogo pomenov mora jezik izraziti z omejenim številom glasov.
Končno število slovarskih enot.

Arbitrarnost jezikovnega znaka: *pes, dog, chien, perro, cane*

Slovarске enote:

- iz smiselnih sestavin, npr. *avto+cesta*,
- po skladenjskih pravilih se povezujejo v večje odlomke pomena: npr. *Janez kupi hišo*,

Večja gospodarnost izražanja, manjša natančnost:

- Večpomenskost ali polisemija:

Janez piše lepo.

- Enakozvočnost ali homonimija:

Mara me ne mara.

- Polisemija ali homonimija: *jezik* (v ustih, čevlja, itd.)
- Težave pri določanju osnovnega/izhodiščnega pomena slovarske enote in izpeljanega:

zvezda (SSKJ)

1. na videz majhno svetlo nebesno telo, vidno na jasnom nočnem nebnu: zvezde se bleščijo, svetijo, žarijo; zasijale so prve zvezde; ekspr. nebo je posuto z zvezdami na nebnu je veliko zvezd; ekspr. oblak, roj zvezd; soj zvezd; pesn. srebrnina zvezd / prerokovati iz zvezd; orientirati se po zvezdah / zvezda danica planet Venera na jutranjem nebnu; zvezda repatica; zvezda severnica najsvetlejša zvezda v ozvezdju Malega medveda blizu severnega nebesnega tečaja / vznes., v krščanskem okolju, ob smrti nasvidenje nad zvezdami // astr. Soncu podobno nebesno telo, ki seva lastno svetlubo: proučevati zvezde; zvezde Rimske ceste; zvezde v ozvezdju Lire; gibanje, oddaljenost zvezd; svetloba zvezde / dvojna zvezda skupina dveh zvezd; medicjske zvezde štirje najsvetlejši Jupitrovi sateliti; pulzirajoča zvezda ki se periodično širi in krči / planeti in zvezde stalnice

star (Random House Webster's Unabridged Dictionary):

1. any of the heavenly bodies, except the moon, appearing as fixed luminous points in the sky at night.
2. Astron. any of the large, self-luminous, heavenly bodies, as the sun, Polaris, etc.
3. any heavenly body.

animal

- (a) any breathing, mobile, food-consuming organism (excepting certain plants which come uncomfortably close to this definition)
- (b) mammals, birds, reptiles, amphibians, fish
- (c) mammals and birds
- (d) mammals

Whales aren't really fish, they are animals.

- Prekrivanje pomena rojeva približne sopomenke.

poleg – zraven
reven – ubog

3. Spremembe pomena po glavnih zvrsteh

3.1. Metafora

Metafora = raba ene besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi kake njune skupne pomenske lastnosti, ESJ. Zgled: *roža* (za 'dekle'), *lisjak* ('zvit človek')

head 'glava'
head of a valley
head of a nail
head of a large corporation
head of a flower
head of a school
head of a river
head of a tape recorder
head of garlic, cabbage ...

Zvrsti metafore:

a) metonimija in sinekdoha

Metonimija (preimenovanje): širi rabo neke besede na stvari ali dejavnosti, ki so s prvotnim pomenom besede tesno povezane. Npr. *jezik* (v ustih), *jezik* (sistem sporočanja).

Wikipedia:

Preimenovanje ali metonimija (grš. metonimia = zamenjava imena) je način pesniškega izražanja, pri katerem avtor zamenja predmete ali pojme, ki imajo kako pomensko sorodnost. Tako se dajo na primer zamenjati:

- lastnik z lastnino: *Janezovi so pogoreli, Trgovec je propadel*
- kraj s prebivalci: *Mesto je praznovalo dan zmage, Ves svet jo jesovražil*
- snov z izdelkom: *Plačal ga je s srebrom – srebrniki. Trdi les ga je oplazil – palica, gorjača. Oblečena v samo svilo – svilene obleke.*
- orodje z izdelkom: *Kruh si je služila s šivanko – s šiviljsko obrtjo. Njegovo pero je osramotilo nasprotnika – njegovi spisi.*
- orodje z lastnikom: *Fant je dober čopič – dober slikar. Turške sablje so jih pokosile – Turški vojaki.*
- avtor z delom: *Všeč mi je Cankar – Cankarjevi spisi. Kupil si je Picassa – Picassoovo sliko.*
- posoda z vsebino: *Še en kozarec popijem – vsebino enega kozarca. Dve steklenici sta premalo za deset ljudi – vsebina dveh steklenic.*
- posledica z vzrokom: *Z žulji si služi kruh – z delom, ki mu povzroča žulje.*

- obdobje z dogajanjem: *Ti dve leti sta ga spremenili* – kar se mu je v tej dobi pripetilo. *December ji je poslabšal bolezen* – težave, ki so nastopile v decembru.
- simbol s predmetom, ki ga predstavlja: *Žena nosi hlače* – gospodari.

Sindekdoha (sovzprejetje?) izraža prvotni pomen z zelo vpadljivim delom tistega, kar pomen zaznamuje, npr. *streha* nad glavo, *talar* = duhovščina.

- hiperbola* (pretiravanje) pripisuje preveliko mero dobrih ali slabih lastnosti, npr. *strašno mi je žal, angelsko lepa ženska*
- litota* prikazuje razmere preskromno, npr. *par ljudi, nevarnost ni majhna*
- evfemizem* (omiljenje) predstavlja negativne, manj razveseljive pojave z izrazi za pozitivno: *dokončna rešitev* (nacisti), *nekdo je odšel* (=umrl), *slabovidni, iz manj premožnega sloja*

urinate, take a piss

Will you excuse me?
I need to go to the bathroom.
I'll be back in a minute.
I have to powder my nose.

3.2. Posnemovalnost (onomatopeja), sinestezija

Včasih pa v nekaterih slovarskih enotah razmerje med glasom in pomenom ni arbitrarno: npr. *kikiriki, hov hov*, itd.

Vendar: Poimenovanje oglašanja živali je različno od jezika do jezika.

Hock, str. 287

E *cockadoodledoo*, G *kikeriki*, Dan. *kykeliky* [kükelikü], Swed. *kukeliku*, Fr. *cocorico/coquerico/coquelico* [kokor/ɔkɔlikó], Span. *quiquiríqui* [kikiriki], Lith. *kakarieku/ka-karieku*, Ru. *kukarekú*, Hindi *kuk(a)rükú*, Marathi *ku-kručku*, Lingala *kokolikó*; cf. Finn. *kukku kiekuu* (lit. 'the rooster crows')

Težnja po povezovanju določenih glasov in določenih vrst šuma: povezava med [i] in visokimi šumi, [a, o, u] in nizkimi šumi.

Minimalni pari s premeno samoglasnikov:

drip – drop 'kapljati'
chip – chop 'cepiti'
sniffle – snuffle 'smrkati'

Minimalni pari s premeno soglasnikov:

giggle, snigger, snicker, titter 'hihitati se'
laugh 'smejati se', *guffaw* 'krohotati se', *chortle* 'hehetati se'

Slovarske enote, ki ne podajajo šumov:

angl. 'sijati, migljati': *flicker, glimmer, glisten, glitter, shimmer, twinkle, flame, flare, flash, glare, glow, shine*

Sinestezija: ko se simbolnost glasov razširi iz pravih posnemovalnih enot na sorodna področja zaznave.

Npr.

- *kričeče rdeča, umirjena modra*
- izrazi za majhno, ki vsebujejo glas [i]: *fantič, mizica, stopicati*

angl. *itsy-bitsy, teeny, wee, pip-squeak*

izjeme: *hiška, drobcen, big - small*

Povezava i-ja z majhnostjo:

- ozek samoglasnik
- usta so odprta le malo
- mlade živali in dojenčki rabijo visoke glasove v večji meri kot odrasli

3.3. Tabu

Izrazom, ki so tabuji, se govorci izogibajo; kulturna pogojenost tabuja.

Poimenovanja iztrebkov in stranišča (*kopalnica, WC, ondi*, itd.), spolnost, razmnoževanje, smrt, človeško telo.

leg, breast > dark meat, white meat

copulate – iz latinščine 'združiti' nekoč evfemizem za 'spolno aktivnost'

4. Mehanizmi in vzroki sprememb pomena

4.1. Posnemovalnost, sinestezija, tabu

Posnemovalnost: pogosto razlog nepričakovanega glasovnega razvoja, da beseda ohrani ikoničnost:

Npr. srednjeangl. *pīpen* je danes *peep tīme* > [ai]

Sinestezija: pri izrazih za majhno

germansko**lutila-* 'majhen' > staroangl. *lytel*, starovisokonemško *lutzil*, z glasom [y]; poleg te oblike v stari angl. dvojnica *lītel* in v stari nordijščini *lītell*, obe z nepričakovanim [i:]

Tabu: neprestano spreminjanje nekaterih slovarskih enot, npr. za stranišče *bathroom, john, ladies'/men's room, lavatory, loo, powder-room, toilet, W.C., washroom* *cock, ass* v pomenih 'spolni ud', 'rit' > *rooster* in *donkey*

Maličenje besed zaradi tabuja:

God, God be with you > *good-bye*
prekleto > *presneto*

4.2. Pretolmačenje

OE *ge-bed* 'molitev' > *bead* 'kroglica rožnega venca'

I'm counting my beads. (štejem si molitve = jagode na rožnem vencu)

4.3. Glasovna sprememba in sprememba pomena

Primer: *daisy* iz *day's eye*

OE *dæges ēage* > ME *dais ei(e)* > ModE *daisy*
OE *ēage* > *ei(e)* > *eye*

4.4. Druge jezikovne spremembe in sprememba pomena

Analogija:

Zgodovina angleščine: *elder* in *older*.
elder 'starejši (pri sodrodnikih)' + dodatni pomen 'starejši v cerkvi, v skupnosti, starešina indijanskega plemena'

Prevzemanje:

Freud: *Angst* 'strah'

4.5. Družbene in civilizacijske spremembe v odnosu do sprememb pomena

Spremembe pomena kot drugotna posledica sprememb v družbi:

Npr. beseda za 'črnec' v ZDA, *negro, nigger, black, colored, African American*

5. Rezultati spremembe pomena

5.1. Širjenje in oženje pomena

Širjenje pomena:

king 'kralj' 'absolutni monarh', zdaj tudi 'nominalni poglavar države'

dog specifična vrsta psa > vrsta 'pes'

arrive 'pristati na obali' > 'priti'

Oženje pomena: Freudov *Angst* 'strah'

hound prvotno 'pes' > 'lovske pes'

meat prvotno 'hrana' > 'meso'

Wikipedia:

In 14th-century England, "hound" (from Old English: hund) was the general word for all domestic canines, and "dog" referred to a subtype of hound, a group including the mastiff. It is believed this "dog" type of "hound" was so common, it eventually became the prototype of the category "hound".[19] By the 16th century, "dog" had become the general word, and "hound" had begun to refer only to types used for hunting.[20] "Hound", cognate to German "Hund", Dutch "hond", common Scandinavian "hund", and Icelandic "hundur", is ultimately derived from the Proto-Indo-European *kwon- "dog", found in Welsh "ci" (plural "cwn"), Latin "canis", Greek "κύων", and Lithuanian "šuō".

5.2. Lepšanje in slabšanje pomena

Slovarska enota postane lepša ali slabša. Družbena pogojenost.

Lepšanje pomena

starovisokonemško: marhe-skalk 'konjski hlapec' > francoščina marescal > maréchal 'zelo visok častniški čin'

Slabšanje pomena

villain, churl, boor 'delavec na kmetiji', danes žaljivke
peasant 'kmet', *You peasant!*

kmet

Ženske besede večkrat podležejo slabšanju kot moške:

master – mistress

sir – madame

governor – governess

bachelor – spinster

courtier – courtesan

5. 3. Premiki v pomenskem polju

Včasih doživi skupina pomensko sorodnih besed spremembo pomena hkrati; družbene spremembe.

Zgled: zamenjava konjske vprege z avtomobilom, začetek 20. stoletja

car 'voz' > 'avto'

truck/lorry 'voziček' > 'tovornjak'

tire 'kolesni obroč' > 'avtomobilski plašč'